

HENRI H. STAHL

A ROMÁN TRIBUTÁLIS RENDSZER

(The Roumanian Tributary System. Review, vol. IX. 1986/4, 619–647.)

Milyen mértékben tekinthető tributálisnak a román fejedelemségek társadalmi rendszere önállóságuk megszilárdulása előtt? És vajon ez a fajta társadalmi formáció miben különbözik attól, amit Marx ázsiai despotizmus névvel jelölt?

Vizsgáljuk meg lefelől e rendszer gazdasági alapstruktúráját, nevezetesen: 1. a mezőgazdasági javakat közvetlenül termelő parasztságot; 2. a termelés faluközösségi szervezetét; 3. a kizsákmányoló osztályt; és végül 4. a tributális rendszeren belüli kizsákmányolási viszonyokat.

1. A paraszti osztály létezése

De vajon hogyan bizonyítsuk be egy paraszti osztály meglétét, amikor ezt igazoló történelmi dokumentumokról szinte egyáltalán nincs tudomásunk?

A szociológia törvényszerűségeinek alkalmazása az egyetlen kínálkozó lehetőség. Vagyis a kizsákmányoló osztály pusztá léte már elegendő bizonyíték arra, hogy léteznie kellett egy kizsákmányolt osztálynak is.

Ha a paraszti tömegek nem is hagytak jól felkutatható nyomokat maguk után, attól még léteztek. Egy társadalmi jelenség dokumentumok hiányában is lehet valódi. Csupán azok ragaszkodnak szűk látókörű nézeteikhez, akik szerint a történelemben „rien n'existe hormis les textes” („nincs más létező, csak a szövegek”).

A parasztság mindig is, szinte egészen a közelmúltig, egy meglehetősen szegény, írástudatlan népesség volt. Sem írásos dokumentumot, sem síremléket nem tudott maga után hagyni. Mégis mindenkor egy olyan népességet alkotott, amely nélkül a társadalmi osztályok történetét nem lehetne megérteni, hiszen semmilyen kizsákmányolás nem képzelhető el kizsákmányolható tömegek nélkül.

Ilyen értelemben a parasztság léte cáfolhatatlan realitás; megsemmisítésére egyetlen kizsákmányoló osztály sem volt képes, de érdekükben sem állott ez. Éppen ezért abszurdum azt képzelni, hogy a rómaiak Dacia

meghódításakor a helyi lakosság teljes megsemmisítését tűzték ki célul. Hiszen így elpusztították volna a parasztságot is, vagyis az egyetlen árutermelő osztályt, noha a létfenntartáshoz a hódítóknak is nélkülözhetetlen volt a parasztság munkája. A légiók ellátásához szükséges állati- és növényi nyersanyagok megszerzése lényegesen egyszerűbb volt a provincián belül, mintha máshonnan hozatták volna. Az az elmélet pedig, hogy a rómaiak maguk váltak földművessé, egyenesen hihetetlen. E szerint ugyanis aktív és kiszolgált katonák, főtisztek, hivatalnokok és kereskedők egyszerűen mind földet műveltek volna. Az a nézet szintén elfogadhatatlan, hogy Daciát kolonuszokkal népesítették újra be. Persze a föld bizonyos mértékű kiosztása lezajlott, bár ezen a területen erre semmilyen régészeti anyag nem utal. Ezzel szemben a Földközi-tenger medencéjében, a Balkán-félszigeten egészen a Dunáig a feltárásokról készült légi felvételek egyértelműen mutatták a parcellázás nyomait.

Tehát ha volt is kolonialepítés, semmiképpen sem lehetett annyira jelentős mértékű, hogy abból az egész provinciát ellátni képes mezőgazdasági népesség nőtt volna ki. Hiszen a római provinciák monumentális épületekkel oly jellegzetesen kialakított városaikkal a civilizáció igen magas fokát képviselték.

Tehát, ha történetesen rá is bukkantunk volna olyan írásos emlékekre, amelyek expressis verbis arról tanúskodnak, hogy az otlakók kiirtása után Daciát kolonuszokkal népesítették be, a többi meghódított terület társadalmi szerkezetének ismeretében az írás betűinek ebben az esetben nem adhatnánk hitelt.

Tény, hogy például a római „villae” típusú birtokok léteztek. Ám a mindennapi léthez szükséges termékek előállításának nem ezek voltak a legalapvetőbb szinterei. Ezek a birtokokon rabszolgák dolgoztak, és az általuk megtermelt javak mennyisége semmi esetre sem volt akkora, hogy a helyi földművesek munkáját pótolhatta volna.

A rabszolgaság létezéséről tulajdonképpen már a barbár időkben is van régészeti anyag. A kizsákmányolásnak ez volt a legkorábbi formája. A történelem során mindig is voltak rabszolgák, még a kapitalizmus idejében is. Ám rabszolgák létezése önmagában még nem jelenti a rabszolgaság rendszerét. Arra sincsen bizonyíték, hogy Daciában rabszolgaság lett volna a római uralom idején.

Noha Dacia Provincia a rabszolgatartó Római Birodalom részét képezte, ebből nem következik az, hogy a tartományban is rabszolgaság lett volna. A birodalom bizonyos régióiban és bizonyos korszakokban valóban

kialakult a rabszolgaság. A rómaiak mindig újabb és újabb területeket hódítottak meg. A különböző időben meghódított területeken más-más módszert alkalmaztak: voltak régiók, melyeket egyszerűen kifosztottak, megint máshol adókat vezettek be, vagy az egész területet ellenőrzésük alá vonták. Feltételezhetjük, hogy Dacia provinciában is alkalmazták a római jogot. Felmerül a kérdés, hogy vajon mennyire jellemző ez a jelenség a római jog fennállása során, és hogy vajon Daciában milyen formában alkalmazták. Akárhogyan is volt, a történelmi materializmus nézeteinek élesen ellentmond az az elgondolás, hogy pusztán a jogalkotás, illetve törvénykezés létrehozhat bizonyos társadalmi rendszert.

Nehéz elképzelni, hogy a római közigazgatási hivatalok, illetve légiók visszavonulása után Dacia provincia feladását az egész mezőgazdasági népesség mozgatásával hajtották volna végre – vagyis a terület lakatlanul maradt volna.

A római katonákat és hivatalnokokat Daciában egy gót népcsoport váltotta fel. Miután ez a vándorló-hódító nép sem rendelkezett földművesekkel, ők is az őslakosság kizsákmányolásával jutottak a mezőgazdasági terményekhez.

A következő ezer évre végig ez lesz a jellemző, amikor a sztyepei lovas-nomád törzsek egymást érő hullámai söpörtek végig e területen. A vándorló népek pusztja jelenléte valamely régióban elegendő bizonyítéka a helyi földművelő lakosság létezésének az adott területen. Ők termeltek, időről időre őket rabolták ki, illetve sarcolták meg az újabb és újabb hódítók. Így tehát ez az agrárpopuláció folyamatosan létezett és dolgozott.

Vessük el tehát azt a korábbi nézetet, miszerint a helyi lakosság a hegyekbe vagy az erdőbe menekült a rabló népvándorlók elől. Inkább hosszabb-rövidebb ideig tartó bújdosásról beszélhetünk csak; de ez nem lehetett életformája egy mezőgazdasági népességnek egy évezreden keresztül. A nomád hódítóknak és a letelepedett földműveseknek bizonyos mértékig alkalmazkodniuk kellett egymáshoz. Bizonyos idő elteltével a helyi lakosság mindig visszatért az ősi földre. Mert akár beilleszkedtek a hódító birodalom rendszerébe, akár nem, ezt a földet elődeik hosszú sora tette alkalmassá földművelésre vagy állattartásra.

A legelőváltásos állattartásnál nem lehetett hosszú szünetet tartani. Eltekintve azoktól a rövidebb időszakoktól, mikor a korábbi hódítókat egy újabb nomád nép erőszakkal elűzte, majd letelepedett, az állatokat évszakonként áthajtották, másként e területen nem maradhatott volna fenn

a pásztortársadalom. Az újonnan érkezők előbb-utóbb szintén megállapodtak a helyi lakossággal, lemondtak a rablásról, és szelidebb eszközöz, az adóztatáshoz folyamodtak. A városok elfalusiasodása tény. Nem kevésbé igaz az, hogy a sztyepei nomád-lovas népek végleges kiűzése után Dacia területén szilárd faluközösségeket találunk, melynek népessége termény adót fizetett.

Ám egy mezőgazdasági népesség folyamatos létezéséről szóló elmélet önmagában még nem bizonyítja azt, hogy a termelési folyamatok egy-egy faluközösségen belül mentek végbe.

2. A faluközösségek létezése

A történészek általában elfogadják azt a feltételezést, hogy az állattartási és földművelési munkákat a faluközösségeken belül szervezték meg. A továbbiakban bizonyítékokkal fogom mindezt alátámasztani.

Egyes történészek szerint a korai faluközösségek a meglévő törzsi formációk alapján területi egységenként szerveződtek. Ez az elképzelés azonban vitatható. Hiszen ha elfogadjuk ezt a teóriát, akkor azt is feltételeznünk kellene, hogy már évszázadokkal az államalapítás előtt léteztek ezek a törzsi formációk. Ha mindehhez elfogadjuk, hogy Dacia provinciában rabszolgaság volt, akkor ez nem jelentene egyebet, minthogy Aurelianus visszavonulása és az önálló államok megalapítása között eltelt egy évezred alatt a társadalom visszafelé – a rabszolgatartó társadalmi rendszertől a törzsi társadalom felé – fejlődött volna. Semmi nem igazolja ezt a regressziót, ráadásul a logika is tiltakozik ellene. Keressünk tehát más érveket.

Néhány történész arra hivatkozik, hogy ilyen faluközösségek bizonyítottan léteztek a Balkán-félszigeten is, azokon a területeken, ahol kizsákmányolásukhoz a bizánci adótörvényeket használták. De ismert a velük együttélő szlávoknál is.

Ám ez sem elegendő bizonyíték. Hiszen a faluközösségek a világon mindenütt megtalálhatók; pusztán az egyes kultúrák egymásra gyakorolt hatása alapján nem terjedhettek volna ennyire szét. Elvileg nehéz elfogadni, hogy egyetlen közös törzsről fakadtak volna azok a hasonló, ám mégis más-más társadalmi képet mutató szerveződések, mint az azték faluközösség, a német Mark, az orosz mir, a bizánci anyafalvak, a jávai desza, az indiai kommuna, vagy a román faluközösségi szervezet.

Természetesen a szomszédos területek közötti kulturális hatások mégis lehetségesek, elvileg nem zárhatók ki. Tehát eléggé posszibilis egy bizánci hatás, csak az a kérdés, hogyan jutottak el ezek a társadalmi formák a Balkán-félszigetről a Dunától északra. Ezt a problémát még tisztázni kell. A bizánci agrártörvény két okból sem alkalmas e kérdés megválaszolására. Egyfelől nincs bizonyíték arra, hogy ezt az ún. nomosz georgikosz-t őseink esetében is alkalmazták volna. Másrészt viszont ez a törvény a faluközösségek kizsákmányolásának *egyik módja* volt csupán, a közösségek *kialakulásában* semmiféle szerepet nem játszott.

Ami a szláv együttélést illeti, e tekintetben azt kell megvizsgálni, hogy ez a vándorló népesség egyáltalán falusi-kommunális formában élt-e, vagy hogy egyáltalán elérték-e azt a fejlődési szintet, amikor a törzsek területi alapon szerveződtek. Egyik sem valószínű, mivel tudjuk, hogy ez a szláv csoport rövidesen folytatta vándorlását a Balkán-félsziget felé, ahol faluközösségekbe tömörülve végérvényesen letelepedtek. A szlávok és vlahok kulturális keveredése együttélésük alatt zajlott le. De azt már nehéz lenne eldönteni, hogy vajon a vándorló szláv népesség hatott-e ez egy helyben élő vlahokra, vagy fordítva.

Az orosz mir vizsgálata sem visz minket közelebb a megoldáshoz. A mir ugyanis abban különbözött a román faluközösségektől, hogy ott a földet bizonyos időszakokban újra felosztották. A mirek és a mi faluközösségeinknek is csak jelenbeli formáját ismerjük, tehát az önálló állam megalapítása előtti időkről nem kapnánk hű képet. Módszertani hibát követnénk el, ha ezen ismereteinket a népvándorlások körüli korra vetítenénk vissza. Ahelyett, hogy tisztáznánk a problémát, ezzel inkább zavarosabb képet kapnánk.

Sokkal kézenfekvőbb tehát az, hogy a faluközösségek mindenütt a hasonló gazdasági körülmények objektív hatása alatt jöttek létre. Induljunk ki ebből az elméleti premisszából: a faluközösség olyan társadalmi formáció, mely a termelési folyamatok egy bizonyos fejlődési szintjén jelenik meg, és mindaddig fennmarad, amíg ezek a termelő erők azon a fejlődési szinten állnak. Végső soron ez határozza meg a termelési viszonyok közösségi jellegét.

Tisztában vagyok azzal, hogy ez a szociológiai elmélet ellentétes jelenlegi előítéleteinkkel, melyek kizárják — bérbe vett saját területen történő — egyéni gazdálkodás lehetőségét. Ám ameddig a mezőgazdasági technikák nem haladják meg a rablógazdálkodás szintjét, addig sem az egyéni földtulajdon, sem az egyéni gazdálkodás nem jelenhet meg.

Az állandó megművelésre alkalmas területen folyó egyéni mezőgazdaság viszonylagos újkeletű jelenség. Amíg a mezőgazdasági technikák nem tették lehetővé egy-egy földterület folyamatos használatát, addig a termelés megszervezése csak közösségi formában képzelhető el. Ezek az ideiglenes területek erdőirtásból, vagy a szűzföldek feltöréséből származtak, csupán két-három évig használták őket, utána az erdőt újrasarjadni engedve, parlagon hagyták. Az újabb területek megszerzését, illetve a régiek időnkénti újraosztását szabályozni kellett.

Persze már a törzsi társadalmakban is megtalálhatók azok a keskeny parcellák, ahol a házak, illetve a körülöttük levő kertek állandó használatban voltak. Eredetileg ezek a házhelyek is vándoroltak, de a termelés zárólag közös területeken, az erdőben, legelőkön, mezőkön folyt. Ezek az egyénileg birtokolt kis házhelyek csak kiegészítésként szolgáltak a faluközösségi rendszeren belül. A munkák elvégzését helyi közösségi szervek irányították, így azok egységes terv szerint folytak.

Ameddig a mezőgazdaságnak megmaradt a területváltásos jellege, addig a faluközösségi rendszer is fellelhető volt. S minthogy ezek a kezdetleges technikák országunkban egészen a 19. századig jelen voltak, ezért bizonyosak lehetünk abban, hogy a helyzet a megelőző évszázadokban sem volt más. Semmi sem utal arra, hogy korábban magasabb szinten állt volna a mezőgazdaság és csak később esett vissza egy alacsonyabb fokra.

A szociológiai premissza felállítása után nézzük mostmár meg a faluközösségek kialakulását és fejlődését országunkban.

Ahhoz, hogy biztosabb talajról induljunk ki, feltétlenül el kell fogadnunk a faluközösségek helyzetét közvetlenül feltáró kutatások eredményeit. Ismeretes, hogy Havasalföldön csakúgy mint Moldvában, a szabad parasztok lakta falvak tömegével fordultak elő. (Havasalföldön mosnieneknek, Moldvában razasi-nak hívták ezeket a szabad parasztokat.) A falvak fejlődését egészen addig nyomon tudjuk követni visszafelé is, amikor a földeket a közösség egésze birtokolta.

Mikor és miért alakultak ki ezek a falvak? Az bizonyos, hogy a 19. században nem alakulhattak ki, miután ezen időszakban már inkább felbomlásukat figyelhettük meg. Tehát mindenképpen korábban kellett kialakulniuk. Időben visszafelé haladva azt is megállapíthatjuk, hogy a 16. és a 17. században már léteztek ilyen faluközösségek. De ezúttal sem állíthatjuk biztosan, hogy ezekben a századokban születtek, mert ekkor is találunk példát némelyik felbomlására. Hol jobbágyi falvakká váltak, hol

pedig újra a szabad paraszti termelés állt vissza. Ennélfogva kialakulásukat még ennél is korábban kell feltételeznünk.

Bár meglehetősen szegény dokumentációs anyag áll rendelkezésünkre, megállapíthatjuk, hogy a faluközösségekről fennmaradt legkorábbi írások később születtek, mint maguk a települések. Mi több, az is elképzelhető, hogy azok már az önálló állam megalakulása előtt is léteztek.

Miután a barbár népvándorlás ezer éve alatt nem fejlődhettek ki, nagyon valószínű, hogy ezek a faluközösségek mind a római uralom alatt, mind előtte, vagyis már a korábbi dák államok idején is léteztek.

Összefoglalva, bár nem tudjuk pontosan behatárolni azt a korszakot, amikor a társadalmi fejlődés a faluközösségeket életre hívta, joggal feltételezhetjük, hogy mindez annyira korán bekövetkezett, hogy eredetük valóban egy primitív, prehistorikus kommunizmusban gyökerezik.

3. A román faluközösségek szövetségi és hadi jellege

Ellentétben azzal, amit Marx az indiai faluközösségekről írt, a román falvak nem képeztek mozdulatlan, amorf tömeget. Ellenkezőleg, katonai akciókra voltak képesek, mert szövetségbe voltak szervezve s főnökeik olyan társadalmi kategóriát képeztek, amelyik képes volt magát állami formában szervezni.

A pápai kancellária által 1247-ben a johannita lovagok számára kiadott diploma, a társadalom szerkezetét feltáró legkorábbi, az önálló állam megalapítása előtti időkből származó írásos dokumentum *maiores terrae*-ként említi ezeket a vezetőket, és név szerint is kiemeli közülük Farkas és Ioan kenézt, valamint Litovoi és Seneslav vajdát. Mindannyian egy-egy területért voltak felelősek, megvédték azokat a tatár hódítóktól, s a terjeszkedő magyar állammal is versengtek.

Némi magyarázatra szorulnak ezek a szövetségi formációk, melyeket a *kenézek*, (falvak kisebb szövetségi rendszerének vezetői) és a *vajdák* (a szövetségi rendszerbe tartozó falvak összességének vezetője) irányítottak.

Dimitrie Cantemir (1673–1723) említést tesz a híres „paraszt köztársaságokról” (a moldvai Cîmpulung, Vrancea, Tigheci); jelentőségüket nem becsülhetjük le.

E három köztársaságon kívül hasonló fejlődés figyelhető meg más régiókban is. A népi terminológia „țară”-nak (ország) nevezte ezeket a területeket (Olt, Avas, Máramaros, Barcaság) („ország, amelyik tele van kis

országokkal”, mint Ion Conea mondotta). Tehát ezek a konfederációk tulajdonképpen országon belüli „országok”. A moldvai állam központjának közvetlen közelében volt idegen testként beágyazódva Cîmpulung szabad paraszti területe.

Az osztrák uralom alatt Cîmpulung sokat veszített önállóságából. Vracea ezzel szemben erős és szilárd maradt. Bár katonai szerepét elveszítette, az ún. „az egész vracea-i nagy közösség” a múlt század közepéig fennmaradt, néhány kisebb alakulata még a második világháború idején is működött. Mindez jól bizonyítja, hogy a falusi szövetségek meglehetősen erősek lehettek valaha. A legenda szerint a törökök ellen küzdő István vajdát egy vracea-i öregasszony fia segítették. E legenda bizonyos valóságos elemeket is tartalmaz.

Az ázsiai despotizmustól tehát különböznek ezek a falusi szövetségek, melyek képesek voltak megvédeni magukat az ázsiai behatolóktól. Ez a paraszti réteg a későbbiek során – az önálló állam kialakulásának korai szakaszában – hadba hívható maradt. Erre a tanulmány további részében még visszatérünk.

4. A kizsákmányoló osztály; az állam szerkezete

A későbbi állam csírái tehát ezekben a faluközösségi szövetségekben alakultak ki. Vezetőik nemcsak arra voltak képesek, hogy a sztyepei lovas népeket, illetve később a középkorban támadókat feltartóztassák, de nagyobb hadsereg szervezését és irányítását is sikerrel oldották meg.

Ezek a társadalmi funkciók egészen a nomád beözönlések idejére vezethetők vissza. Tudomásunk van arról, hogy a *kenéz* méltóságot viselők például a tatárok részére gyűjtötték össze az adókat, vagy hogy a helyi csapatok is részt vettek a kunok balkáni, illetve európai harcaiban. Egyetértek N. Iorga-val, aki szerint uralkodó osztályunk és a kunok vezetői között egyfajta szimbiózis alakult ki.

Milyen körülmények között indult meg vajon a helyi arisztokrácia és a nomád vezetők szétválása, és hogyan sikerült egy önálló állam alapjait lerakni?

Marx és Engels szerint egy állam kétféle módon jöhet létre: *organikus növekedés* és *hódítás* útján. A mi államunk esetében a két különböző fejlődés kombinációjáról beszélhetünk; a nomád hódítás útján létrehozott szervezet kiegészült az organikusan fejlődő önálló arisztokráciával, akik végül teljesen átvették a hódítóktól a vezetést.

Az indiai fejlődés tanulmányozása során Marx elemezte azt a folyamatot, amikor a hódítók szerepét mások veszik át. Marx kifejtette, hogy az új hódítók, miután kiűzték a korábbi hódítókat, gyakorlatilag semmit sem változtattak a meglévő termelési és kizsákmányolási viszonyokon.

Történelmünk esetében nem érkeztek újabb hódítók, ezzel szemben az őslakosság foglalta vissza a területet és űzte ki a hódítókat.

De ebben az esetben is az történt, hogy a falvak lakossága folytatta létfontosságú termelő munkáját, míg az uralkodó osztály a korábbi módszer szerint adóként hajtotta be a terményfölösleget. Az ily módon kialakult államban két egymással kibékíthetetlen ellentétben álló osztályt találunk: a kizsákmányolt paraszti, illetve a kizsákmányoló katonai-uralkodó osztályt.

A kizsákmányolás biztosítására az uralkodó osztály egy központosított államstruktúrát (domnie) épített ki.

Ellentétben a magasabb fejlettségű államokkal, ez a korai állam (domnie) nem látta el az osztályok közötti ellentétekben a bíraskodás szerepét. Legfontosabb feladata a kizsákmányolás erőszakos biztosítása volt. Az állami funkció eredete korábbra vezethető vissza. Kezdetben a terület visszahódítása, a nomádok elleni harc irányítása volt a feladata.

Mindenféle katonai akció egyéni vezetést kíván. A *vajdának*, azaz a hadak vezetőjének kézbe kellett venni az összes meglévő *kenézség* és *vajdaság* vezetését, hogy belőlük ütőképes, fegyvelmezett hadsereget alkosson. Az egyéni vezetést harcok és kompromisszumok árán sikerült megszerezni. Garantálni kellett a terményadó folyamatos behajtását, a terület adminisztratív irányítását.

A korábbi faluközösségi szövetségek vezetőiből kialakult egy társadalmi osztály, megalakult az első központosított állam (domnie). De az állam legtöbb feladatát csak úgy tudta ellátni, hogy a korábbi vajda olyan helyi uralkodó lett (domn), aki egymaga vette kezébe nemcsak a katonai, hanem az igazgatási irányítást is.

Ilyen szempontból ez az állam nem hasonlít egyetlen ázsiai despotizmushoz sem. Az uralkodó, bár hasonlóképpen a faluközösségek kizsákmányolása révén emelkedett ki, nem rendelkezett korlátlan hatalommal, és nem is tisztelték istenként. Egyszerűen saját társadalmi osztálya élén állt, újonnan szerzett hatalma korlátozva volt. A folyók áradását nem kellett hatalmával szabályozni, vagy akár korlátoznia, ahogyan azt az ázsiai egyeduralkodók megtették. Még az uralkodó osztályon belül is korlátozva volt a hatalma, mivel a *bojárok* (a vajdák és a kenézek együtt), meg-

lehetősen fegyelmezetlennek bizonyultak. De mégsem alakult ki széthullás, még kevésbé anarchia. Valami csak akkor tud részeire esni, ha már korábban egy egységgé összeállt. De itt a formálódás folyamata éppen hogy csak elkezdődött. Az állam lassan, sok nehézség leküzdésével kialakulóban volt. Nem lehet szó anarchiáról, azaz az egységes vezetés hiányáról azért sem, mert a bojárok nem tudták volna megszerezni a hatalmat, leigázni a falvakat anélkül, hogy osztályérdekeiket ne egyeztette volna a központi hatalommal. Rivalizálásra, engedetlenkedésre akadhatott bőven példa – ez mindenütt így volt –, de ezek nem lehettek jelentősek. A lejátszódó társadalmi folyamatok mindenképpen az állam megszilárdulásához vezettek.

Az állam kialakulását bizonyítja a városi centrumok kiépülése. Olyan központok voltak ezek, melyek mezőgazdasági termeléssel nem foglalkoztak; kezdetben katonai táborok voltak, azonban rövidesen a központi irányítás adminisztratív, pénzügyi, kereskedelmi és vallási székhelyeivé váltak. Mindez egy későbbi nagyobb arányú fejlődés előfeltétele volt.

A városok társadalmi-gazdasági arculata mindig tükrözi az adott állam természetét is. Korábbi tanulmányaimban megkíséreltem ezeket az uralkodó kerületeket elemezni; a dokumentumok alapján megvizsgáltam néhány moldvai városi központot „az országgal való egyesítés” (topire cu țara) szakaszában. A városok korábbi létezéséről éppen ezek a tények tanúskodnak. Valószínű, hogy ezek a városi központok már az önálló állam megalapítása előtt kialakulhattak, körülöttük falvak gyűrűje volt, melyeknek lakói nem azonosíthatók a későbbi, jobbágyi sorban élő paraszttal. A parasztnak kötetmei közé tartozott a városok élelmiszerellátása, erődítmények építése, és a közös védelemben való részvétel.

Bárki kétségbe vonhatja az uralkodói kerületek szerepének általam fölvezetett interpretációját. A városok létezését azonban régészeti leletek – az építmények máig fennmaradt maradványai is alátámasztják. Az Argeș fejedelmi udvarban álló gyönyörű templom remekül példázza ezt, ahol egy bizánci jellegű épületegyüttes közepén lovagsírokat találtak. A lovagok nyugatias öltözéke éles ellentétben áll az akkori idők falusi életmódjával.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy a bojárok osztályának állandó fővárosa lett volna. Ellenkezőleg, ezek a fejedelmi udvarok arra az állapotra utalnak, amikor még minden kialakulóban, mozgásban volt; az uralkodók Havasalföldön Argeș, Cîmpulung, Tîrgoviște és Bukarest, Moldvában Siret, Baia és Iași között ingadoztak. Az ország uralkodói másodrangú udvaraikat is felkeresték időről időre, így vándoroltak udvartartásukkal

egyik helyről a másikra. Az uralkodó által kiadott iratokon a bojárok tanúként, illetve részvevőként szerepelnek.

Az állam alapjainak lerakásakor az uralkodó felfegyverzett csapatai keresztül-kasul bejárták az ellenőrzésük alatt álló területet, biztosították a kereskedelmi útvonalakat, behajtották a faluközösségektől a vámokat és adókat. Mindehhez a központi hatalom fizikai jelenléte elengedhetetlen volt.

5. Az állam gazdasági alapjai

Amint az ország felszabadításának gazdasági kötelezettségét és az állam autonómiájának biztosítását teljesítették, a bojárság előtt új feladat állt immár: a központi irányítás megszervezése, elsősorban a gazdaság alapjainak biztosítása.

Már az államalapítás előtt is a vámok és az adók jelentették a lehető jövedelemforrást. Nem foglalkozunk e helyütt a vámok részletes vizsgálatával, hiszen ezek az uralkodó személyes jogkörébe tartoztak, ezért sem tributális, sem feudális jellegük nem volt. Pusztán azt említjük meg, hogy a különféle vámok már a nomádok idején ismertek voltak. A helyi lakosság azután átvette ezt az aprólékosan kidolgozott vámrendszert a hódítóktól. Erre utalnak a fennmaradt tatár terminus technicusok, mint például az *olac* (belső postai úthálózat), vagy a mentességet jelentő *tarcan* szavak.

A vámok kérdése egyébként azért is fontos, mert kezelésüket fokozatosan vette át a bojárság – vagy ajándékba kapták, vagy megvásárolták a jogot – így részesedve a hatalomból. De erről szóljon majd egy másik tanulmány; ezúttal vizsgáljuk meg az adóztató vonatkozásokat.

Mind az állam, mind a bojárság számára a legjelentősebb jövedelmet a faluközösségektől behajtott terménytöbblet-adó jelentette.

A terménytöbblet begyűjtésére már a kezdet kezdetén kiépült egy igen jól működő rendszer. Minden bizonnyal ez esetben is nomád átvételtől volt szó. Valószínű, hogy a hódítókkal együttműködő vezetőknek alkalmuk nyílt arra is, hogy megismerjék ennek a társadalmi formációnak a működési mechanizmusait; nemcsak a katonai taktikát és technikát, hanem a fiskális irányítást is ellesték. Másként nem valószínű, hogy önálló állam ilyen hamar sikereket ér el saját fiskális rendszerének kialakításában.

A nomádok adóbeszedő szolgálait (daruga), akiknek a feladata volt adott időben adott mennyiség behajtása, felváltották a hasonló feladattal megbízott állami adószedők.

Az uralkodó adószedői az udvarból kerültek ki. E tekintetben C. C. Giurescu is egyetért velem. Magam mégsem tudok teljesen egyet érteni vele, mert rajtuk kívül az uralkodó fiskális apparátusához kellett tartoznia a faluközösségek megbízottainak is. Mint tudjuk, a falvakra az ún. csiszlát vetették ki. Vagyis minden közösség számára meghatároztak egy bizonyos mennyiséget, amit ezután az egyes háztartások gazdasági lehetőségeihez mértén osztottak fel a falu fizetésre kötelezett lakói között. Ezt nevezték *aruncătoare*-nak, kivetésnek (Erdélyben dobok [arunc]). Ehhez ismemei kellett persze a falu minden egyes lakójának helyzetét. Így ezt a feladatot az állami tisztviselők helyett a falugyűlésre kellett bízni. Amíg a csiszla rendszer érvényben volt, addig minden közösségnek szüksége volt erre a helyi hatóságra, hogy az jelölhesse ki a fizetendő mennyiséget, behajtassa azt és átadja az állami adószedőknek.

Az egységes adórendszer bevezetésére csak jóval később került sor. Mindezt az ún. Szervezeti Szabályzat is megerősíti; egészen a 19. századig ugyanis a faluközösség megbízottai látták el a fejenkénti adókivetés feladatát. Ahhoz sajnos kevés anyag áll rendelkezésünkre, hogy elemezzük az adókivetés- és behajtás módjait. Az biztos, hogy tributális jellegű volt. Később Dimitrie Cantemir számol be a moldvai Cimpulung parasztköztársaság és az állam pénzügyi viszonyáról.

A moldvai Cimpulung 15 falu szövetségéből állt, melyeknek „saját különböző szokásaik és ítélkezésük” volt. „Néha érkezik hozzájuk két uralkodói udvarnok, de gyakran elűzi őket a felbújtott nép . . . És együttesen fizetik ki az éves adót; nem annyit, amennyit az állam követel, hanem csak annyit, amennyit az uralkodónak megígértek; valahányszor új uralkodó kerül hatalomra Moldvában, mindig újabb egyezséget kötnek. És ha az uralkodó növeli követeléseit, újabb terhet ró ki rájuk, akkor ők ezt nem teljesítik, hanem inkább a messzi hegyekbe menekülnek. Ezért az uralkodók soha nem kértek tőlük többet, csak amennyit kötelezettségként magukra vállaltak.” A fenti idézet nagyon jól tükrözi a tributális viszonyokat.

Igaz ugyan, hogy ez egyedi eset volt. Ám ez esetben is meg kell vizsgálnunk, hogy vajon mikor alakulhatott ki. Abban az időben, amikor az állam már konszolidálódott? Bizonyosan nem akkor. Sokkal valószínűbb, hogy ezek az adófizető „köztársaságok” egy korábbi korszak maradványai voltak.

Ezek a „parasztköztársaságok” vállalták a terhek nagyobb részét, rajtuk kívül az ún. szabad falvak (ezekben nem találjuk meg vezetőként a

bojárokat) is adóztak; ők közvetlenül a központi irányítás alá tartoztak. Az állam minden egyes falura bizonyos összegű adót vetett ki. Az összeg előteremtéséért a falu egésze volt a felelős. A közrend elleni vétségért az egyénekre mért büntetést (duşegubine) is a falu fizette.

Ezt a fajta fiskális szervezetet később egy egészen más adórendszer váltotta föl, a fejenként kivetett adó (bir). A jobbágyfalvak esetében ezt az adót – az állam és saját maga részére – a földesúr hajtotta be.

6. A bojárság születése és gazdasági alapjai

Vajon hogyan alakult ki az uralkodó körüli osztály, a bojárság, és hogyan viszonyult a faluközösségi rendszerhez? E kérdést illetően történéseink különböző állásponton vannak. Egy régebbi elgondolás szerint – melyet N. Bălcescu vázolt fel, később N. Iorga némi módosítással szintén átvett – a parasztság kezdetben szabad volt és csak jóval később került jobbágy sorba. C. Giurescu vitatta ezt. Szerinte a parasztlakosok mindig jobbágyok voltak.

Vizsgáljuk meg mindkét elgondolást az eddigiektől különböző elméleti szempontból. A szabad parasztságról szóló elmélet nem állítja, hogy kizsákmányolás sem volt. Magától értetődik, hogy megfelelő gazdasági alap nélkül a bojárság sem létezhetett volna, ez azonban nem jelenti, hogy jövedelmük feudális kizsákmányolásból származott.

Az állami bevételek különböző forrásból származtak, de egyik sem volt feudális, hanem regále jellegű. Ahhoz, hogy az ország kereskedelmi útvonalairól befolyó vámokat az államkincstár beszedhesse, nem kellett deklarálni az állam földtulajdonosi jogát. Hasonlóképpen a faluközösségekben termelt többletterményadót sem azért hajtották be, mert a földek, vagy éppen az emberek az uralkodó tulajdonát képezték. A parasztlakosok ebben az időben nem lehettek jobbágyok, vagy esetleg kvázi-rabszolgák, hiszen a nomádok elleni harcok nemrég zajlottak le, a parasztlakosok kezében még ott voltak a fegyverek. Az uralkodó joga a terményfölösleg begyűjtésére, a robotmunka kikényszerítésére az állam koercitív hatalmából fakadt.

Vajon a bojárság is élvezte ezeket a jogokat? A bojárok az állam kizsákmányoló rendszerének közvetlen haszonélvezői voltak. Az állami kincstárból rendszeres szubvenciókat, a királytól adományba vagy bérletbe regále jogokat kaptak.

Ha a fentieket el is fogadjuk, ezzel még nem válaszoltunk az alapvető kérdésre. Ugyanis csupán egy nagyon szűk réteg, az uralkodó által alapított

monostorok, valamint a fejedelmi udvar bojárjai élvezték ezeket a privilégiumokat. A bojárság egésze, mint osztály, nem. Ezért ennek az osztálynak nem is lehetett gazdasági alapja a regáléből származó és egyébként is csak egy szűk réteget gazdagító adomány. A bojárság bevételei egészen másnonnan származhattak.

Bizonyos, hogy az államalapítást követő évszázadokban a bojárság a falvak direkt kizsákmányolásával, jobbágyi sorba kényszerítésével jutott bevételhez. De így volt-e ez már korábban is, az önálló állam kiépülésének időszakában? A lakosság összetételét tekintve kétféle faluról beszélhetünk: szabad paraszti falvakról, ennek parasztjai függetlenek voltak a bojároktól, illetve jobbágyi falvakról, ahol a parasztok feudális kötöttségben éltek. Történéseink plasztikusan ismertették azt a folyamatot, melynek során a legtöbb szabad paraszti faluból fokozatosan jobbágyi falu lett.

Ebből a tendenciából persze nem következtethetünk arra, hogy eleinte minden falu szabad parasztok lakta település volt, és csak később estek a bojárság megkötése alá. Ily módon nem érthetnénk meg, hogy korábban mi lehetett a bojárság gazdasági bázisa.

Az ellenkezője is téves feltételezés; ha korábban minden falu jobbágyi lett volna, hogyan születhettek volna olyan szabad paraszti falvak, melyek egészen a közelmúltig fennmaradtak.

Az igazságot valahol máshol találjuk meg. Tételezzük fel, hogy a bojárság sem a falvak jobbágyi sorba kényszerítésére, sem a tőlük kapott adományok szerzésére nem volt képes.

A feudális alávetésre akkor lett volna lehetőség, ha a bojárok mint külső hódítók a helyi lakosságot erővel leigázzák. Az ázsiai despotizmusok azt mutatják, hogy az ilyen hódítás esetén is inkább tributális viszony alakult ki a hódítók és a meghódított faluközösségek között. Vagyis a bojárok nem váltak földek és megművelői tulajdonosaivá.

De a mi esetünkben a bojárság is helybeli volt; a földet művelő népességből emelkedett ki. A kérdés tehát az, hogy mi módon. Hogyan vált olyan társadalmi osztállyá, amely mások munkájából, később feudális alávetéséből szerzett vagyont?

Engels azt írja, hogy az arisztokrácia vagy *nemzetiségi*, vagy *törzsi* eredetű. Én inkább azt mondanám, hogy a miénk „szövetségi arisztokrácia”, mivel nálunk törzsek, vagy nemzetségek helyett faluközösségi szövetségek alakultak ki.

A johanniták diplomájában említett *maiores terrae*-k a kenéz, illetve a vajda méltóságokat takarták. A katonáskodó osztály tagjai — a bojárok —

a helyi arisztokrácia részét képezték és saját faluközösségeiken belül rövidesen megszerezték a privilégiumokat. Mindez nagyjából az államalapítás körüli időkre tehető.

Ebben az időben a faluközösségek bizonyos közérdekű szolgálatot fizettek meg az adott funkciókat betöltő személyeknek. Ez semmiképpen nem nevezhető feudális viszonyoknak. Még a 16. századból sem találunk olyan dokumentumot, mely szerint a bojárok a földek és művelőinek tulajdonosai lettek volna, csupán a terményfölöslegből részesültek. A termelési folyamatok megszervezését sem ők irányították.

A bojárok és a parasztok közötti kapcsolatot nem ítélnénk meg a későbbi dokumentumok alapján. Ezt a viszonyt legtöbbször az újkori jobbágyság egyébként is rosszul értelmezett társadalmi ellentéteinek fényében szokták bemutatni.

A valóságban sokféle viszony létezhetett a faluszövetségek és az uralkodó osztály között.

A törzsi-nemzetségi vezetők társadalmi osztállyá szerveződése egyetemes történeti folyamat, ám területenként más-más sajátosságokat figyelhetünk meg. Egészen más volt a társadalmi szituáció nálunk, a nomád beözönlések idején, mint Európa nyugati részein, ahol a germán népek hódítottak. Itt korábban egy római-gall kizsákmányoló osztály tartotta fűgésben a parasztokat. Ezeket a területeket a barbár hadurak elosztották maguk között; hierarchikus viszony alakult ki az uralkodó és vazallusai, illetve azok vazallusai között. Így született meg az új feudális osztály, amelyik teljesen átvette a római uralkodó osztálytól a termelésirányítási feladatokat is. A parasztok tömegei dézsmával és robottal fizettek, tehát egyértelműen feudális kizsákmányolásról beszélhetünk.

Nálunk nem voltak ilyen kolonusi földek, amelyeket a helyi méltóságok birtokoltak. A bojárság nem vehette át valamely korábbi birtokosok szerepét. Ennek az osztálynak az eredete a korábbi kenézi és vajdasági szövetségekhez fűződik, mely szövetségek a munka megszervezésére és a terület megvédélmezésére jöttek létre. A bojár osztály eredete szorosan kapcsolódik ezeknek a faluszövetségi szövetségeknek sajátos törvényeihez. A bojárság és a faluközösségek közötti organikus kapcsolat sokáig fennállt. A bojárok jóval később sem rendelkeztek összefüggő hűbérbirtokkal, csak szétszórt faluközösségekkel.

A feudális földesúr a faluközösségek irányítója volt. A jobbágyi falvak tulajdonképpen hasonló jellegűek voltak, mint a szabad paraszti falvak, mert a termelési folyamatok azonos technikai szintjén alakultak ki.

Ezért a szabad paraszti falvak a jobbágyfalvak prototípusai is lehetnének. Parasztkok nélkül a földet, föld nélkül a parasztkokat sosem birtokolhatta a bojártság. Ezért mindig az osztatlan faluközösségek fölött rendelkezett.

Elméletileg semmi meglepő sincs ebben az állításban. Tudjuk, hogy az orosz falvakat, bár jobbágyok lakták, mégis a *mír* formában szervezték meg. Hasonlóképpen a mi feudális falvaink is kommunális jellegűek voltak. A különbség annyi, hogy nálunk tömegével fordult elő szabad paraszti falu is. Mindkét típusú település elemzése segít minket a probléma tisztázásában.

A kérdés csupán az, hogy mi döntött az egyik, vagy másik fejlődés irányában?

Feltételezhetnénk, hogy a közösségek vezetői között fennálló különbségek döntöttek. Egyesek az uralkodó osztály magját, a katonai vezető réteget alkották, a többiek a falvakban maradtak, és mint szabad parasztkok fokozatosan beolvadtak a parasztságba.

Az állami hatalom kezdetben nem terjedt ki a teljes földterületre. Később a tatároktól visszahódított síkságokat is megszerzték. A hegységek és a domságok régióiban másképp formálódott az állam, mint később ezeken a sík vidékeken. A szabad paraszti falvak nagy tömegben a hegyvidéken voltak jellemzőek, míg a jobbágyfalvak inkább a síkságokon.

Lehetséges, hogy a terület visszafoglalásáért harcoló bojárok újabb faluközösségek megszerzésére is törekedtek. Ilyenkor nagyobb volt a kizsákmányolás mértéke, hiszen ők eredetileg nem tartoztak ezekbe a közösségekbe.

Ezt a feltételezést azonban még a dokumentumok és a térképek alapos tanulmányozásával kell igazolnunk.

Ha a bojárok az újabb területek meghódításakor a korábban megszokottól eltérő módszert alkalmaztak a falvak alávetésére, akkor ez a folyamat fordítva is lejátszódhatott; az újonnan kialakult módszert alkalmazhatták a régebbi falvaknál is. A jobbágyfalvakban meglevő társadalmi relációkat kivetítették a szabad paraszti falvakra. A terménygazdálkodás így alakult át a kényszer mind erőteljesebb alkalmazásával lassan piacgazdálkodássá.

De ez már történelmünk egy másik fejezetébe tartozik.

7. A tributális rendszer gazdasági jellemzése

A társadalomtörténeti kutatások alapvető szempontja kell hogy legyen az az elképzelés, miszerint minden egyes specifikus termelési mód gazdaságilag determinált.

Ezért vizsgáljuk most meg a tributális rendszert szigorúan gazdasági szempontból; nézzük meg, hogy miben tér el a feudális viszonyoktól.

A járadékról szóló elméletek elsősorban a kapitalista társadalmi fejlődés kapcsán váltak ismertté.

Most nem elemezzük Anderson, Adam Smith, Malthus, vagy Ricardo nézeteit e témában. Csupán a Marx által levont következtetéseket tartjuk szem előtt. Ezek segítségünkre lehetnek a tributális rendszer világosabb megértésében.

A kapitalista rendszerben a járadék elemzéséhez három összetevőt veszünk figyelembe: 1. a földek tulajdonosait, akik annak használatát átadva ellenértékképpen földjáradékot kapnak; 2. a vállalkozók, akik átveszik a termelés irányítását, és tőkét fektetnek be azért, hogy nagyobb profitot érjenek el; valamint 3. a földek közvetlen művelőit, akik munkájukért bért kapnak.

Az előállított termékeknek árujelligük van, azaz csereértékük, amely bizonyos árakban konkretizálódik.

Marx részletesen elemezte e három összetevő kapcsolatát: a termelt áruknak a csereértéke a közvetlen termelők által végzett többletmunkából eredő érték-többletként vehető számításba, amiből mind a járadék, mind a profit származhat. A tributális rendszerben persze nincsenek meg ennek a kapitalista járadékrendszernek alapvető elemei, vagyis a földjeit bérbe adó tulajdonos, a földet bérlő tőkés, a munkáját alkalmazottként áruba bocsátó földműves.

Természetesen fennáll annak a lehetősége, hogy többletterméket termeljenek, vagyis a dolgozók szükségleteit meghaladó termékmennyiség keletkezzék. A fiziokraták által abszolút járadéknak nevezett mennyiségről van itt szó. (Ricardo ezt nem tekintette járadéknak.)

Helyezzük a tributális rendszert a járadékelmélet keretei közé. Képzeld el, hogy minden faluközösségnek volt egy névleges tulajdonosa, akár egy kollektív szervezet, akár az uralkodó. Nem valószínű, hogy egy névleges tulajdonos hasonló jogkörrel bírt volna, mint az a birtokos, aki effektíve is rendelkezett földje felett, eladhatta, illetve bérbe adhatta azt. A faluközösségen belül a földműves maga volt a tulajdonos, bár nem állan-

dóan és teljesen birtokolta a földet (*jus utendi, fruendi, abutendi*), hanem időlegesen, a közösség részeként. Ez tehát nem tekinthető magántulajdonnak.

A közvetlen földműves csak munkaerőjét adja a termeléshez, tőkét nem fektet be; amit előállít, annak csak használati értéke (nem pedig cseréértéke) van. Ahogyan egy szerszámot is a természetben meglévő anyagokból állít elő, ugyanúgy gyűjti össze és használja fel a füvet, a fát, az állatokat és a növényeket. Termelőmunkájával állítja elő a létfenntartásához szükséges termékeket, illetve azt a többletet is, amit a tributális arisztokrácia elsajátít tőle. Az arisztokrácia viszont nem a tulajdonos jogán gyűjti be az adókat, hanem a közösséget végzett szolgálatai alapján.

Ameddig ez a helyzet fennáll, nem beszélhetünk árutermelésről, vagy cseréértékforgalomról, csupán használati érték termeléséről. Beszélhetünk továbbá szükséges és túlmunkáról, de nem beszélhetünk értékről és érték-többletről.

Ez a rendszer tehát távol állt a cseregazdaságtól, még távolabb a kapitalista gazdaságtól, csirájában azonban tartalmazta a járadékrendszer néhány elemét.

Később a termelési folyamatok irányítását, illetve a közös földek feletti rendelkezés jogát egy társadalmi réteg magához ragadja és a terményfölösleget is megszerzi. Ez esetben bizonyos mértékig feudális járadékról beszélhetünk, amikor először a termék-többlet, később munkaerő, illetve pénz behajtását figyelhetjük meg abban a mértékben, ahogy a feudális földesúr gazdából tulajdonos és saját „kezelésben” termelő vállalkozó lesz.

A kapitalista járadékrendszer két alapvető eleme megjelent tehát a feudalizmusban: a kizsákmányoló, aki ugyan nem tőkés és a kizsákmányolt, akit nem fizetnek ki bérrel.

A feudális gazdaság problematikáját egy más alkalommal elemezzük majd; e helyütt csak a tributális termelés nem-feudális jellegét emeljük ki.

Az adózástól a feudális járadék kialakulásáig tartó szakaszt történeńszeink „prefeudális rendszernek” nevezik. Én javasolom a tributális jelző használatát a következő indokok alapján: 1. A tributális rendszerből nem mindig jön létre feudális rendszer; mint ahogyan a feudális rendszert sem előzi meg szükségképpen egy prefeudális rendszer. 2. Nem nevezhetünk valamit prefeudálisnak pusztán azért, mert a feudalizmust előzte meg. A feudalizmus a kapitalizmust előzte meg, mégsem nevezük „prekapitalizmusnak”, ahogyan a kapitalizmust sem hívjuk „preszocializmusnak”.

Kézenfekvőbb tehát a tributális jelző használata; e rendszer az ázsiai despotizmus egyik sajátos változata, a marxista szociológiai szakirodalomban elemzett egyik alapvető típusa volt.

8. Véggövetkeztetések

Véleményem szerint, jelen tanulmányban tárgyalt problémák további elemzésre érdemesek, hogy történészek és szociológusok közös megfigyelésre juthassanak nem annyira a terminológia, mint inkább a lényegi kérdéseket illetően.

Akár elfogadjuk, akár nem, a feudális rendszertől különböző tributális rendszer gondolatát, a termelési módok kialakulásának folyamata további vizsgálódásra ad lehetőséget.

Különösen lényeges kérdés ez a török uralom alatti korszak vizsgálatakor, amikor az ún. harács (az adó egy speciális fajtája) jelentette gazdasági életünk egyik alapvető tengelyét. Az oszmán birodalom tulajdonképpen a rabló nomád államok más formák közt való újjáéledése volt.

Végezetül tekintsük át röviden az ún. „tributális rendszerből” a feudalizmusig tartó átmeneti szakaszt.

Mindkét formáció a pásztorkodó-földművelő faluközösségek kizsákmányolására épült.

Összefoglalva az eddigieket, a következőket szögezhetjük le:

1. Először megkülönböztettünk egy termelési módot, amely a termelőerők fejlődésének adott szintjén objektíve alakult ki; ez a faluközösségek (sate devälmaşe) társadalmi-gazdasági formájában konkretizálódott.
2. Elfogadtuk, hogy ezek a közösségek terménytöbbletet állíthattak elő, melyet kétféleképpen sajátíthattak el tőlük: adóztató, illetve feudális formában.

A kizsákmányolás e két eltérő típusát a következőkben mutatjuk be:

1. a tributális rendszer jellemző vonásai:
  - a) a faluközösségek többletermékeit az uralkodó osztály központosított államhatalma sajátítja el;
  - b) az adóbegyűjtésnek tributális jellege volt, amennyiben a mennyiséget és az időpontot előre meghatározták, azt a falu egészének kellett előteremteni (cislă); az adó a kincstárba került;

- c) az uralkodó osztály jogai kizárólag fiskálisak, a tributális kizsákmányolás élösködő jellegű, mivel a termelési folyamatban a kizsákmányolók nem vettek aktívan részt.
2. Ezzel szemben a feudális kizsákmányolás a következőképpen mutatható be:
- a) közvetlenül és személyesen a helyi földesurak a kizsákmányolók, miután átvették a korábban a közösség kezén levő irányítás jogát;
  - b) ilyen minőségükben a helyi urak – a bojárok – beavatkoznak a termelés társadalmi folyamatainak szervezésébe, irányításába;
  - c) a többlettermék elsajátítása dézsma formájában történt, vagyis a megtermelt javak tizedében;
  - d) a dézsmát háztartásonként szedik be (nem falvanként);
  - e) a bojárok nemcsak uralmi jogaikkal élnek, de saját gazdaságot alapítva robotmunkára is kötelezhetik a parasztokat;
  - f) bizonyos gazdasági tevékenység az ő monopóliumukat képezi (malom, kocsmá, kereskedelem);
  - g) ő képviseli a faluközösséget a központi hatalom előtt; felelős volt
    - az állami adók beszedéséért
    - biztosította a közrendet
    - bíraskodási joga révén rendezte a helyi konfliktusokat.

Röviden, a feudális kizsákmányolás nem élösködő, hanem aktívabb szerepet kívánt.

Legfejlettebb formájában a feudális kizsákmányolás az egész falu területére kiterjedt; a földesúr rendelkezett a parasztok munkaerejével is.

A fentiekben vázolt két, egymással ellentétes modell két elképzelt típus leírása volt. A kutatásoknál inkább csak eszközként használhatók fel.

Vagyis a „tributális” és a „feudális” rend egymást követő szakaszok voltak a történelmi fejlődés során, nem a tributális rendszer megszűnésével alakult ki a feudális rendszer.

Valójában inkább beszélhetünk olyan szakaszokról, amikor a tributális jelleg dominált inkább, amikor a terményfölösleget a faluközösség egésze fizette adó (cislá) formájában az államnak. Ebben az időszakban is létezett egy privilegizált réteg a közösségen belül, amit „törzsi arisztokraciának”, vagy bojárságnak nevezhetünk. A *kenézek* olyan helyi vezetők

voltak, akik nem képezték az uralkodó udvartartásának részét, bizonyos katonai és gazdasági irányító szerepet tölthettek be.

Azokban a szakaszokban, amikor a feudális kizsákmányolás dominált, a tributális rendszer változatlanul megmaradhat.

Ez utóbbi csak akkor szűnik meg teljesen, amikor a terményfölösleg cista formájában – vagyis előre meghatározott mennyiségben, a falu egésze által előteremtett–behajtott adót az egyénekre kivetett, különböző mennyiségben megállapított adó váltja fel.

Ha kevés a rendelkezésünkre álló megbízható forrás, akkor igen nehéz követni a társadalmi típusváltások történelmi folyamatait. Esetünkben különösen kevés támpontot nyújtanak a tributális rendszert alig említő dokumentumok. Inkább az látszik biztosnak, hogy az önálló állam meg alapítása idején még nem alakultak ki a feudális viszonyok. Ez a felismerés vezetett minket arra, hogy elfogadjuk a tributális rendszer létezéséről alkotott elképzeléseket. Ez annál is inkább kézenfekvő volt, mivel ezeknek az önálló államoknak mindenképpen a korábbi nomád államok működési mechanizmusait kellett átvenniük.

Meg kell jelölnünk tehát azt a pillanatot, amikor a feudális kizsákmányolás egyértelmű ismérveit a dokumentumok is rögzítik. A megelőző korszakról pedig pusztán hipotéziseket – igaz, nagyon is valószínűsíthetőket – állíthatunk fel.

A problémák elemzése még hosszú ideig folytatódik. Hiszen egy adott téma társadalomtörténeti feldolgozása sosem lehet befejezett mondat.

(Fordította: Rottler Júlia)